

Labinska republika i antifašizam u Istri

Josipović, Nikolina

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:175896>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-28**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije Pula

NIKOLINA JOSIPOVIĆ

LABINSKA REPUBLIKA I ANTIFAŠIZAM U ISTRI

Završni rad

Pula, rujan 2021.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije Pula

NIKOLINA JOSIPOVIĆ

LABINSKA REPUBLIKA I ANTIFAŠIZAM U ISTRI

Završni rad

JMBAG: 0303083625, izvanredni student

Studijski smjer: preddiplomski sveučilišni studij Kultura i turizam

Predmet: Kulturna povijest Hrvatske

Mentor: doc. dr. sc. Nataša Urošević

Pula, rujan 2021.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Nikolina Josipović, kandidatkinja za sveučilišnu prvostupnicu kulture i turizma, ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Puli, rujan 2021. godine

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, Nikolina Josipović, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj Završni rad pod nazivom *Labinska republika i antifašizam u Istri* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, rujan 2021. godine

Potpis

Sadržaj

UVOD	1
1. POJAVA FAŠIZMA	2
2. BORBA PROTIV FAŠIZMA U ISTRI	7
2.1. LABINSKA REPUBLIKA.....	8
2.2. PROŠTINSKA BUNA	12
2.3. ORGANIZACIJE TIGR I BORBA	16
3. NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET (NOP).....	19
3.1. ISTRA POD NJEMAČKOM OKUPACIJOM I RAZVOJ NOP-a.....	22
3.2. POVEZANOST NARODNJAKA, SVEĆENIKA I NOP-a	27
4. SLOBODNA ISTRA.....	30
ZAKLJUČAK.....	33
LITERATURA	34
SAŽETAK	36
ABSTRACT	37

UVOD

Tema ovog završnog rada je Labinska republika i antifašizam u Istri, a odabrana je povodom obilježavanja 100. obljetnice Labinske republike, koja se smatra prvim antifašističkim ustankom u Europi.

U radu će se obraditi pojava fašizma, političkog pokreta koji se javio u Italiji i koji je imao oblik autoritarne vladavine te istarskog antifašizma, političkog pokreta koji se utemeljio kao otpor fašizmu i nacizmu na demokratskim osnovama i na negiranju važnih ideoloških stavki ova dva pokreta. Cilj rada je istražiti vezu pojave fašizma s prvim antifašističkim pokretima u Istri. Svrha rada je predstaviti i pojasniti specifični povijesni kontekst razvoja antifašizma u Istri s naglaskom na Proštinsku bunu i Labinsku republiku.

Nakon Prvog svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske, Rapalskim ugovorom i na temelju tajnog Londonskog ugovora Istra je pripala Italiji. Vrlo brzo nakon osnivanja prvih fašističkih odreda u Milanu u ožujku 1919., osnivaju se i prve fašističke organizacije u Istri. Nakon paleži narodnih domova u Puli i Trstu, dvadesete godine 20. stoljeća u Istri obilježila je agresivna fašistička politika denacionalizacije, koja je obuhvaćala zabranu korištenja narodnog jezika u školama i javnoj upotrebi, talijanizaciju imena i toponima, sve do zabrane zadnjih glasila na hrvatskom i slovenskom jeziku 1929. Kao reakcija na fašističko nasilje dogodio se organizirani otpor lokalnog stanovništva - Proštinska buna i Labinska republika, koji se obrađuju u ovom radu.

Sam rad je podijeljen na četiri poglavlja. Prvim se poglavljem prikazuje pojava fašizma, a drugim otpor fašizmu u Istri. U njegova tri potpoglavlja obrađena su dva bitna trenutka antifašističkog otpora, odnosno Labinska republika i Proštinska buna, dok je u trećem dijelu prikazano osnivanje organizacija. Trećim je poglavljem predstavljen Narodnooslobodilački pokret (NOP), čiji su razvoj i povezanost sa svećenicima i narodnjacima obrađeni u potpoglavlju. Četvrtim je poglavljem prikazano oslobođenje Istre, iza kojeg dolazi zaključak, popis literature te sažetak.

Za pisanje rada korištene su metode analize, deskripcije i klasifikacije.

1. POJAVA FAŠIZMA

Fašizam je nastao u Milanu (Italija) krajem ožujka 1919. godine kao protustranka pod nazivom *Fasci italiano di combattimento*. Ta se stranka javila kao posljedica poslijeratne krize, odnosno kao politička grupacija. Najčešće su je činili srednji građanski slojevi, poput studenata, časnika, intelektualaca i demobiliziranih vojnika, politički opredijeljeni kao nacionalisti, republikanci, socijal-reformisti.¹ Fašizam se ubrzo proširio na dijelove Kraljevine Italije, a same fašističke organizacije proširile su se i u Istri. Iako pravni status fašizma nije bio međunarodno sankcioniran, uspješno su formirali tršćansku organizaciju *Fascio di Trieste*.²

Benito Mussolini³ je poticao širenje fašističkih organizacija, a ideja fašizma kao protustranke nije bila improvizirana, nego je to bio pomno osmišljen politički potez za vrijeme razvoja brojnih pokreta te krize političkih formi. Ideja kolektivnog i organiziranog ponašanja unutar pokreta urodila je ogromnim probitkom, te se upravo to smatra razlogom neshvatljivog uspona fašizma. O tome koliki je uspon fašizam imao najbolje govore podaci o broju fašističkih organizacija na području Italije; početkom 1919. godine ih je bilo oko 180, a krajem iste godine preko 800. Tijekom 1921. godine fašizam je od političke stranke prešao u masovni pokret koji je činilo 300 000 članova u 2000 sekcija. Fašističke su organizacije u početku prvo bile smještene u većim gradovima, da bi se tek nakon socijalnih revolucionarnih previranja proširio i na ruralne sredine.⁴

Nakon što je posjetio Trst, Mussolini je shvatio koliko je fašizam „razvijeniji“ u novoosvojenim dijelovima, odnosno u Julijskoj krajini. Povodom održanog govora u kazalištu Rossetti, Mussolini je u listu *Popolo d'Italia* napisao:

„Možda su fašisti u Julijskoj krajini početak velikog pokreta nacionalne obnove; oni sačinjavaju plemenite i borbene prethodnice Italije o kojoj sanjamo i koju pripremamo.“⁵

¹ Dukovski, D, *Fašizam u Istri 1918.-1943.*, C.A.S.H., Pula, 1998., str. 41.

² Bertoša, M., *Proština 1921.; antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre*, Glas Istre, Pula, 1972., str. 15.

³ *Benito Amilcare Andrea Mussolini* – talijanski novinar, političar, fašistički vođa i diktator od 1925. do 1943. godine.

⁴ Dukovski, D, *Fašizam u Istri*, str. 41. i 42.

⁵ Bertoša, M., *Proština 1921.*, str. 15.

Skvadrizam se razvio kao militantna forma fašizma. Iako se razvijao paralelno s političkom opcijom, brzo se osamostalio te postao organizacija koju je bilo nemoguće kontrolirati. Predstavljao je najsnažniju i najopasniju oporbu Mussolinijevim civilnim reformama, a čelnici skvadrizma u jednom su trenutku postali samostalni u kreiranju politike. Mussolini ih je legalizacijom i ustrojem u zasebnu vojno-milicijsku postrojbu podčinio i stavio pod svoju kontrolu.⁶

Fašističke skvadre su surađivale s vojno-okupacijskim režimom Istre, koji im je pomagao pri aktivnostima usmjerenim prema nacionalnim težnjama Hrvata i Slovenaca, kao i pri komunističkim i socijalističkim nastojanjima triju naroda (Hrvati, Slovenci, Talijani). Borbu fašista protiv liberalne države objavio je i časopis *La Nazione*, koji ju je definirao kao konfuznu, punu nepravde, nedemokratsku.⁷

Mnogobrojni oficiri i borci okupacijske vojske podržavali su i simpatizirali fašističku propagandu i terorističke akcije. Francesca Giuntu⁸ podržavali su vojni krugovi, koji su njegove borbene skvadre opskrbljivali oružjem i municijom, a za širenje propagande i vježbanje na raspolaganje su im ustupili gimnastičke dvorane. Također, vojni su krugovi štitali njihove akcije te progonili svakog tko im se suprotstavio. Kao posljedica straha od jačanja radničkog pokreta došlo je do ujedinjenja fašista s kapitalističkim slojevima. Posebno su se isticali industrijalci i bankari, te trgovačke, osiguravajuće i prijevozničke kompanije, koje su im služile za obilno financiranje akcija. Od toga su profitirale i skvadre, koje su dobivale besplatan benzin i kamione, kako bi mogle provoditi svoje kriminalne planove. O tome koliku su pažnju i podršku fašisti imali od lokalnih vlasti, pisao je dopisnik lista *New York World*:

„Čini se nevjerojatnim da ovi kriminalci uživaju prešutnu podršku tršćanskih vojnih vlasti. Pa ipak je imaju! Jedan jedini bataljon vojske mogao bi ovo raspršiti za nepun sat.“⁹

Ta je podrška bila izravna i konkretna. U situacijama kada bi istarska antifašistička masa fašistima uzvratila otpor, vojska i policija bi koristile ratnu tehniku. Time su 1920. godine uspjeli „ugušiti“ štrajk u Puli, a istu su tehniku koristili i pri svladavanju otpora Proštinaru te rudarskog štrajka na Labinštini 1921. godine.

⁶ Dukovski, D, *Fašizam u Istri*, str. 42.

⁷ Bertoša, M., *Proština 1921.*, str. 16.

⁸ *Francesco Giunta* – talijanski fašistički političar, posebno aktivan u Trstu.

⁹ Bertoša, M., *Proština 1921.*, str. 16.

Palmiro Togliatti¹⁰ je u svojim bilješkama fašistički pokret nazvao:

„Velikom društveno nedefinisanom masom sastavljenom od slobodnih profesija koje su dovedene u novčanu oskudicu (advokati, lekari, inženjeri), koji još nisu našli uposlenje koje bi im garantovalo uglednu društvenu poziciju kakvu su imali u vojsci; od intelektualaca, uznemirenih i nespokojnih novim – do političkih špekulanata, propalih studenata bez skrupula, doslednosti i moralnosti, juče socijalista, danas reakcionara, čak i do poluproleterskih elemenata koji su izašli iz redova radničkog pokreta onda kada su vidjeli da on nije uspeo da održi obećanje i zadovolji nade koje je u prvo vreme pothranjivao.“¹¹

Istra je tad imala tri elementa socijalno-gospodarske i političke predispozicije koja su bila razlog ranog javljanja fašističkog pokreta:

- „predratno i političko kulturno nasljeđe kao produkt političke i klasno nacionalne konstelacije nacionalnih buržoazija,
- zaoštavanje nacionalnih i klasnih suprotnosti nakon rata u potpuno novim socijalno-političkim i gospodarskim uvjetima,
- vanjskopolićka konstelacija glede uređenja teritorijalno-državnih granica na novoj geopolitićkoj karti Europe, koja se pojavljuje kao pokretać procesa politizacije istarskog stanovništva.“¹²

Tijekom 1919. godine u Istri su osnovana profašistićka udruženja i grupe, prvo u Puli koja je bila poratno političko središte, a zatim i u ostalim istarskim gradovima poput Vodnjana, Rovinja, Poreća, Pazina, Labina. Članovi tih udruženja i grupa uglavnom su bili pripadnici socijalno i ekonomski ugroženih slojeva; trgovci, obrtnici, nezaposleni radnici, pripadnici slobodnih zanimanja, studenti, ućenici, a kasnije i dio srednjeg talijanskog građanstva koji se radi nacionalnih vrijednosti borio protiv hrvatskih nacionalista i socijalista. Mussolini je iskoristio nezadovoljstvo ovih slojeva ljudi bez ugrožavanja postojećeg društvenog statusa. Neki od njih su čak i prihvatili fašizam jer im je on omogućio izlazak iz ugroženog, socijalnog statusa. Kao glavne

¹⁰ Palmiro Michele Nicola Togliatti – talijanski politićar i ćelnik Talijanske komunistićke partije.

¹¹ Bertoša, M., *Proština 1921.*, str. 17.

¹² Dukovski, D, *Fašizam u Istri*, str. 43.

krivce za njihove životne probleme prikazao je hrvatsko i slovensko stanovništvo, te ih je na taj način pripremio za osjećaj pripadnosti moćnijoj nacionalnoj grupi.¹³

Fašistički je pokret doživio naglu ekspanziju u proljeće 1920. godine, što je dovelo do napuštanja tršćanskog političkog obrasca, i do stvaranja fašizma u Istri koji je u političkoj terminologiji dobio naziv „pogranični fašizam“. Ovaj je oblik fašizma bio autohton i puno vulgarniji od običnog „provincijskog fašizma“. Za vrijeme velike ekspanzije fašizma na području Julijske krajine evidentirana su brojna nasilja.¹⁴

U Istri je započelo fašističko nasilje nad svima s hrvatskim ili slovenskim nacionalnim predznakom s ciljem sprječavanja svih oblika otpora. 16. siječnja 1920. godine dan je kad su pale prve žrtve fašističkog napada u Vodnjanu. Napad na Narodni dom i Radničku komoru izvršili su fašisti, karabinjeri i talijanska vojska, kojom prilikom je ranjeno par karabinjera, financijski nadzornik i talijanski narednik. Nakon napada je uslijedilo suđenje na kojem su krivim proglašena 49 antifašista. To je bio povod za još učestalije okršaje u istarskim gradovima između fašista s komunistima i radnicima.¹⁵ Sljedeća su na meti bila kulturna središta slavenkog stanovništva, čitaonice i narodni domovi. Uslijedio je napad na Pulu u kojem je 13. srpnja 1920. godine spaljen Narodni dom, a isti je dan spaljen i hotel Balkan u Trstu.¹⁶

U fašističkim napadima bili su zahvaćeni i hrvatski i slovenski svećenici u Istri zbog filozofsko-teološkog stava prema fašizmu, kojim je prema njihovom mišljenju „*nastao na konceptu stranom i neprijateljski raspoloženom prema katolicizmu te da je samo iz oportunističkih razloga sklon vjeri*“.¹⁷ Brojni su svećenici bili progonjeni, zatvarani te izloženi nasilju jer su bili čuvari tradicije i kulture. Njih 11 je bilo uhićeno, dok su 83 svećenika bila protjerana u Jugoslaviju.¹⁸ Fašisti bi redovito prekidali službu u crkvi, spaljivali župni arhiv, provaljivali u župni stan i krali novac. Osim toga, svi svećenici

¹³ Dukovski, D, *Fašizam u Istri*, str. 44.

¹⁴ Ibid., str. 52.

¹⁵ Buršić, H., *Od ropstva do slobode: Istra 1918.–1945. – mali zapisi o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., str. 40.

¹⁶ Ibid., str. 80.

¹⁷ Udruga antifašističkih boraca i antifašista Grada Pule, *(Anti)fašizam u prošlosti i sadašnjosti*, Istarsko povijesno društvo, Pula, 2015., str. 69

¹⁸ Ibid., str. 48.

koje je talijanska vlast smatrala opasnim za sigurnost države nalazili su se na popisu, na kojem su krajem 1923. godine bila 42, a 1927. godine 53 svećenika.¹⁹

1926. godine izvršen je napad na Mussolinija koji nije bio uspješan. Nakon toga je osnovan Specijalni sud za zaštitu države i uvedena je smrtna kazna. Iste su godine Zakonom o sindikatima zabranili sve nefašističke sindikalne organizacije te je zabranjeno održavanje štrajkova.²⁰

S vremenom su fašisti imali namjeru svemu što nije njihovo dati talijanski karakter. Tako su prvo zabranili da se koristi hrvatski ili slovenski jezik u javnim službama, pa čak i u privatnom životu. Gentilijeva školska reforma je postepeno uvodila talijanski jezik u sve osnovne škole, s ciljem potpunog ukidanja korištenja hrvatskog, slovenskog i njemačkog jezika u nastavi. Prema reformi iz 1923. godine svi su sudovi morali komunicirati na talijanskom jeziku, a natpisi na obrtničkim radionicama i trgovinama morali su biti na talijanskom jeziku. Talijani su htjeli izdavati listove samo na talijanskom jeziku, zbog čega je tiskara „Edinost“ u Trstu, koja je tiskala hrvatske i slovenske listove bila napadana čak pet puta, dok ju 1925. godine nisu potpuno uništili. Nakon pokušaja napada na Mussolinija, u cijeloj Italiji je na snagu stupila zabrana slobode štampe, zбора, dogovora i opozicionih stranaka, što je dovelo do raspuštanja hrvatskih, njemačkih i slovenskih društava, zadruga i čitaonica. Osnivanjem obvezatnih fašističkih organizacija za djecu i mlade, vrtića i tečajeva Talijani su mogli nastaviti talijanizaciju, kojom je kasnije određeno i da se vjeronauk može održavati samo na talijanskom jeziku. Postepeno je uvedena i zabrana korištenja hrvatskog i slovenskog jezika u crkvi, da bi kasnije potpuno zabranili korištenje slavenskih jezika u liturgiji.²¹

Slijedeći korak im je bio iskorijeniti hrvatski i slovenski jezik s natpisa s kapelica, crkvi, pa čak i nadgrobnih spomenika, a usporedno s tim proveli su talijanizaciju toponima, gradova, ulica. izglasali su zakon kojim su zabranili davanje “smiješnih i nemoralnih“ slavenskih imena, a morala su se promijeniti i sva ona imena za koje su smatrali da ne neki način vrijeđaju nacionalni osjećaj. Talijanizaciju su prošla i sva

¹⁹ Grah, I., „Istarsko svećenstvo i nacionalna borba“, *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918.-1943.)*, Hrvatski institut za povijest i Društvo "Egzodus istarskih Hrvata", Zagreb, 2001., str. 600 i 610.

²⁰ Buršić, H., *Od ropstva do slobode*, str. 70.

²¹ Šepić, D., *ibid*

hrvatska i slovenska prezimena, a one koji su bili iskrivljeni pravopisom ili su bili prevedeni na drugi jezik, morali su se vratiti u izvorni oblik.²²

Novi Zakon o političkim izborima proglašen je 2. rujna 1928. Nakon najave izbora u ožujku 1929. godine fašisti su uložili veliki napor u propagandu pomoću koje su htjeli svima dokazati da je istarsko stanovništvo zadovoljno njihovim sustavom. Od 64 757 glasača, čak 64 475 je glasalo za fašističku listu, a samo 282 protiv nje.²³ Nije se znalo da je na tim izborima Hrvatima i Slovencima ponuđena samo jedna lista koja je bila sastavljena od strane Vrhovnog fašističkog vijeća, a mogli su je ili odbiti ili prihvatiti. Kako bi uspješno dokazali da je istarsko stanovništvo uistinu zadovoljno njihovim sustavom, prisilno su dovodili ljude na izbore kako bi prihvatili njihovu listu. Završetkom ovih izbora fašisti su imali potpunu vlast u Istri i Julijskoj krajini.²⁴

2. BORBA PROTIV FAŠIZMA U ISTRI

²² Darovec, D., *Pregled istarske povijesti*, C.A.S.H., Pula, 1997., str.

²³ Dukovski, D., *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918.-1947.)*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2010., str. 39 i 40.

²⁴ Buršić, H., *Od ropstva do slobode*, str. 71.

U povijesnom poslijeratnom razdoblju posebno mjesto zauzeo je antifašistički otpor svih slojeva stanovnika Istre. Pula se sa svojom širom okolicom u nekim novinskim člancima i policijskim izvješćima smatrala „centrom boljševičko-hrvatske iradijacije“. Fašistički elementi su se nastojali spriječiti i iskorijeniti putem fašističkog sportskog društva „Giovanni Grion“ i svojih *fascia*, a svi poslijeratni građanski, privatni i politički konflikti rješavali su se neviđenom brutalnošću. U čitavoj su Istri uslijedili napadi fašista na hrvatske političare, socijaliste i narodnjake, kao i organizacijska središta u kojima su se skupljali njihovi pristaše.²⁵

Žitelji Istre su na svojim leđima osjetili fašističku politiku u međuratnom razdoblju, odnosno od okupacije pa sve do ulaska Italije u rat. Stanovnici su reagirali građanskim neposluhom; bojkotirali su fašističke reforme i organizacije, nisu se odazivali na izbore, izbjegavali služiti vojni rok, pjevali hrvatske pjesme. Kao članovi antifašističkih organizacija, konstantno su se opirali fašizaciji i fašističkoj represiji. Na selima su živjeli sljedbenici narodno-preporodne ideje koji su bili nositelji nacionalne vijesti i nalazili su se u oporbi prema fašistima i svim talijanskim strankama. Oni su predstavljali snagu koja se bori za očuvanje jezika, kulture i običaja, koji su bili ugroženi od strane fašizma. Istarsko je stanovništvo, kad je zakazala pravna država, preuzeli obranu od fašističkog napada u svoje ruke i oružjem branili svoju obitelj i svoj dom. Otpor fašizmu je započeo već 1919. godine kada su žitelji Klane napali talijanske vojnike jer su im branili pjevati hrvatske pjesme.²⁶ Ipak, dva najvažnija događaja koja su obilježila razdoblje obrane od fašizma svakako su Labinska republika i Proštinska buna, koji su prikazani u nastavku rada.

2.1. LABINSKA REPUBLIKA

Većina labinskih rudara očekivala je da će nakon pada Austro-Ugarske Monarhije Istra pripasti Jugoslaviji i da će društveni poredak biti zasnovan na socijalističkim osnovama. Umjesto toga, Istra je došla pod talijansku vlast koja je imala kapitalistički poredak. Vlasnici istarskih ugljenokopa su ostali isti, ali su se uvjeti rada rudarima pogoršali, nakon čega su rudari započeli štrajk.²⁷ Mnogi rudari su bili kažnjavani iz

²⁵ Bertoša, M., *Proština 1921.*, str. 22-23.

²⁶ Dukovski, D, *Fašizam u Istri*, str. 253.

²⁷ Brajković, V., Bratulić, V., *Labinska republika 1921. godine: zbornik radova*, Sjeverojadranski Institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Rijeka, 1972., str. 405.

nepoznatih razloga, čime su se pooštrili sukobi između rudara i vlasnika rudnika. Sve je započelo u veljači 1921. godine kad je talijanska vlada nametnula ukidanje političke cijene kruha, čime su pogođeni široki slojevi kojima je time oduzeto oko 6 milijardi lira. Poddirektor društva ARSA dr. Zaninni uputio je Federaciji rudara pismo u kojem im je poručio:

„Bit ćemo prisiljeni da poduzmemo energične mjere ukoliko radnici ne budu htjeli pristati na sniženje plaća.“²⁸

Giovanni Pipan, sekretar Sindikalne federacije rudara i vođa socijalističke organizacije, na sudskom procesu u Puli iznosio je zanimljivosti o životu rudara; kako privatnom tako i onom unutar rudnika. Tako si neki nisu mogli priuštiti kuću/stan te su spavali u svinjcu zajedno sa svinjama, a neki su morali stanovati u bijednim stanovima u kojima su zajedno sa ženom i djecom spavali u jednoj sobi, što se protivilo i moralnoj i zdravstvenoj normi. Ipak, ono što im je najviše smetalo na poslu bilo je to što su sklopili radni ugovor u kojem je bio primijenjen talijanski građanski kalendar u kojem je priznato samo 12 blagdana, dok je u austrijskom bilo priznato čak 24. Također, novim je ugovorom unesena i jedna nova, moralna klauzula, kojom bi se radniku koji neopravdano izostane s posla jedan dan u mjesecu ukinula premija za proizvodnju za cijeli mjesec, i podijelila bi se onima koji su radili cijeli mjesec.²⁹

Pipan se 2. ožujka 1921. vraćao se iz Trsta gdje je pokušavao pregovarati o zahtjevima rudara s društvom Arsa Societa Mineraria Carbonifera per Azioni, ali to nije urodilo uspjehom. Nakon neuspješnih pregovora o uvjetima rada rudara, kada su ga u Pazinu napali fašisti, vukli su ga po ulici, vrijeđali i tukli te mu poručili da se više ne vraća u Pazin. Nakon što se vratio u Vinež, radnici i rudari su organizirali štrajk o kojem je skupština donijela odluku o stupanju u generalni štrajk koji je poprimio oružani karakter.³⁰ Socijalistički Nacionalni konzorcij za proizvodnju ugljena i njihovih ekstrakta pozvao je rudare da preuzmu rudnike, a u proglasu im je rečeno da „iz svih rudnika treba da budu uklonjeni vlasnici, privatni kapitalisti, špekulanti i izrabljivači radničke muke...“³¹

²⁸ Ibid., str. 258.

²⁹ Dukovski, D, *Fašizam u Istri*, str. 257 i 258.

³⁰ Buršić, H., *Od ropstva do slobode*, str. 28.

³¹ Brajković, V., Bratulić, V., *ibid.*, str. 10.

Rudari su zauzeli skladište materijala i eksploziva i utovarnu luku Bršica te rudnike Krapnu, Vinežu i Štrmcu. Nakon usklađivanja obrambenih crta, minirali su postrojenja, šahtove i skladišta koja je branio naoružani odred „crvene straže“. Od 2. ožujka do 8. travnja 1921. godine moto rudara Labinštine bio je „Kova je naša“. Na Labinštini se u to vrijeme nalazilo oko 2000 naoružanih vojnika kojima je pukovnik bio Armellini. Talijanska vlast nije podržavala rudarsku vlast te je isplanirala akciju smirivanja, prilikom čega su pazili da fašisti svojim akcijama ne pogoršaju trenutno stanje jer se u svibnju iste godine trebaju održati izbori za rimski parlament.

Zapovjednik čete karabinjera u Labinu je poslao izvješće zapovjedništvu legije karabinjera u Trstu i četi u Pazinu u kojem je napisao:

„S obzirom na telegram 177/1 od danas priopćava se da je približno 600 rudara štrajkaša s crvenom zastavom stiglo u Labin, gdje su izrazili namjeru da štrajkaju prema zaključku mjesne federacije radnika čiji je sekretar Pipan iznio uzroke za štrajk, pozivajući rudare na skupštinu u Vinež sutra 3. ožujka u 9 sati. Skup je održan u nazočnosti 1000 štrajkaša koji su prosvjedovali protiv fašističkog nasilja. Skupu su se pridružili i seljaci okolnih sela pod crvenom zastavom. Potpredsjednik sindikalne podružnice i socijalističkog komiteta bio je Dinko Bičić. Po završetku velikog skupa došlo je do incidenta između rudara štrajkaša i skupine fašista koji su s dva kamiona došli u Labin.“³²

Zapovjednik karabinjera u Labinu je telegramom obavijestio Civilni komesarijat u Pazinu da su u Labinu prilikom navedenog događaja teškim štapom napadnuta tri vojnika. S obzirom na to da su u rudniku radili rudari različitih nacionalnosti, poput Hrvata, Talijana, Slovenaca, Mađara i Čeha, svi su imali drugačije zahtjeve. Tako rudari nisu napali samo fašiste i njihova sjedišta, nego su zahtijevali i raspuštanje Općinskog vijeća. Rudari su imali nadzor nad cijelim ugljenokopnim bazenom te su svojim „crvenim stražama“ čuvali republiku, iako ona nikad nije proglašena.³³

1920. godine u rudniku je radilo 1585 ljudi koji su te godine iskopali 107 100 tona ugljena, dok su u razdoblju između 21. ožujka i 7. travnja 1921. godine iskopali tek 3800 tona. Rudari su napunili i brod ugljenom te ga poslali za Trst, ali im on nikad nije bio plaćen, nakon čega su minirali prilaze oknima u kojima je bilo još 40 000 tona

³² Buršić, H., *Od ropstva do slobode*, ibid., str. 28.

³³ Ibid., str. 28 i 29.

ugljena. U rudniku je radilo i 13 Sicilijanaca koji su bili u dogovoru s karabinjerima te su im trebali otkriti položaje miniranih područja, ali su ih rudari otkrili i zatočili u rudnik. Kasnije su shvatili da je to pogrešno jer bi to mogao biti povod za vojni napad, te su ih oslobodili. Cijeli taj pokret i proizvodnju nadzirao je Središnji odbor, dok je sve socijalne probleme rješavao Rudarski komitet.³⁴

Rudarski komitet bio je izvršni organ koji je sprovodio direktive, odnosno zaključke centralnog tijela. Preuzeo je zadatak da pazi na red i mir na rudarskom području, da bi na kraju preuzeo i rukovodstvo nad proizvodnjom i prometom ugljena dok je trajala rudarska samouprava. U svakom selu se nalazio po jedan komitet, a svi oni su bili međusobno povezani, posredno ili neposredno.³⁵

7. travnja je generalni civilni komesar Antonio Mosconi izdao nalog da 8. travnja u jutarnjim satima pukovnik Armellini s 1000 vojnika, 2 blindirana automobila i razaračem Stocco napadne i zauzme labinsko područje. Razarač je isplovio iz Pule, došao u Raški kanal te se vratio u krničku luku gdje je iskrcao vojnike koji su iza leša prišli proštinskim ustanicima i uhitili ih. U borbi kod Štrmca koja je trajala 3-4 sata bilo je puno ranjenih i dvojica poginulih rudara. Kada je vidio da je svaki pokušaj otpora talijanskoj vojsci osuđen na propast, sekretar Pipan je naredio da se prekine s pružanjem otpora te je preuzeo na sebe potpunu odgovornost. Tom je prilikom uhićeno 50-ak ljudi koji su prevezeni u pulski i rovinjski zatvor.

Na suđenju se rudarima sudilo prema austrijskom kaznenom (tad krivičnom) zakonu. Optužnicu je zastupao Porcari, dok je rudare zastupao odvjetnik Egidio Cerlenizza koji je rekao:

„Događaj u Labinu treba zaboraviti. Ako je Waterloo označio propast Napoleona i ako je Vittorio Veneto označio propast Austrije, Štrmac znači završetak Lenjinove republike u Labinu.“³⁶

Nakon završetka vijećanja, donesena je oslobađajuća presuda za rudare. Svi su bili slobodni i pušteni svojim kućama, ali su oni kojima Labin nije bio općina rođenja izgnani. Sekretar Pipan je 1922. godine odselio u Ameriku i tamo se vjenčao s

³⁴ Buršić, H., *Od ropstva do slobode*, str. 29 i 30.

³⁵ Brajković, V., Bratulić, V., *ibid.*, str. 13 i 15.

³⁶ Buršić, H., *Od ropstva do slobode*, str. 29 i 30.

kćerkom labinskog komunista Leilom Zustovich. Nastavio je politički djelovati te je bio rukovoditelj Lige talijanskih pekara, ali su ga 1933. godine ubili mafijaši.³⁷

U tim se danima o Labinskoj republici više govorilo na strani protivnika nego u vlastitim redovima. Razlog tomu bio je taj što Labinska republika kao takva nikad nije proglašena niti je formalno organizirana. Kada bi se na taj način sagledalo, moglo bi se zaključiti da Labinska republika nikad nije ni postojala, ali to bi bio krivi zaključak, jer je prema riječima Ferde Čulinovića „*Labinska republika postojala u svijesti tih ljudi koji su se oružjem u ruci borili za svoja životna i naposve klasna prava, koji su svoje područje vlastitom oružanom silom ogradili od protivnika i sami uredili svoje međusobne odnose u skladu s načelima demokracije.*“³⁸

Iako Labinska republika nikad nije proglašena, u to je vrijeme bila živa u svijesti ljudi i ostala je tradicija radnog čovjeka u Istri, koji je time obilježio stanje slobode, osiguranje osnovnih prava čovjeka i građanina. Svijest o Labinskoj republici održala se sve do danas, i na nju se s pravom ukazuje i nakon što je prošlo 100 godina.³⁹

2.2. PROŠTINSKA BUNA

Situacija u Istri, posebno na području Proštine, bila je jako konfliktna. Socijalni, politički i nacionalni antagonizmi su se toliko razlikovali da ih niti tadašnja talijanska vlada nije mogla riješiti. Upravo zbog toga, fašisti i njihove vođe krenuli su preuzimati inicijativu u svoje ruke i nametali su one metode borbe za koje su smatrali da su najpodobnije za suzbijanje nacionalne napetosti novoosvojenim područjima. Revolucionarni zanos je obuhvaćao i radničku klasu ne samo glavnih gospodarskih središta, nego i seljake na njihovom području koje je i samo bilo povezano s radništvom. Najčešće je to bilo vidljivo za vrijeme štrajkova kad su seljaci javno podupirali akcije radnika, davali im pomoć, sudjelovali u napadu na fašiste...⁴⁰

Početak ljeta 1920. godine 22-godišnji student filozofije praškog sveučilišta Ante Ciliga došao je u Proštinu na ferije. Već se tad osjetio jak utjecaj revolucionarnog strujanja s komunističkim obilježjima, po ruskom uzoru, za koje je Ciliga napisao:

³⁷ Buršić, H., *Od ropstva do slobode*, ibid., str. 30.

³⁸ Brajković, V., Bratulić, V., ibid., str. 5.

³⁹ Ibid., str. 6.

⁴⁰ Bertoša, M., *Proština 1921.*, str. 32.

„U Proštini je vladalo, ne lijevo socijalističko, nego upravo revolucionarno-komunističko raspoloženje, makar se i nije znalo u tančine boljševičku doktrinu i taktiku. Ja sam zatekao takovu situaciju kad sam početkom ljeta 1920. došao iz Praga u Šegotiće. Nisam ja 'učinio' Proštinu komunističkom, ona je takvom postala prije mog dolaska.“⁴¹

Još jedan Ciligin zapis koji najbolje opisuje kakvo je raspoloženje tad vladalo glasi:

„U Istri i Italiji našao sam na vrlo burno vrenje. Štrajkovi su se nizali za štrajkovima. Državna je vlast bila skoro mrtva. Izgledalo je da svakog časa može doći do revolucije. Radnička komora u Puli izgledala je kao druga vlast, ili bolje rečeno, dolazeća vlast.“⁴²

Takva je atmosfera ubrzala proces sazrijevanja Proštinarara, koji se odigrao istovremeno sa zaoštavanjem klasnih suprotnosti. U Marčani, neposrednoj blizini Proštine, postojala je skupina komunista, dok su u Prodolu i Filipani bili simpatizeri socijalnih radnika i komunista. Također, Proštinarari su bili povezani s antifašistički raspoloženim stanovnicima Barbana, kao i s labinskim rudarima.⁴³

Pad intenziteta i demoralizacija radničkog, socijalističkog i revolucionarnog pokreta bili su uvjetovani slomom pokreta „*zauzimanja tvornica*“. Povezano s tim, uslijedilo je povećanje brutalne ofenzive fašizma te napadi na institucije i pojedince koji su propagirali ideje koje su se suprotstavljale fašizmu. Fašistički su napadi uslijedili u Puli i Vodnjanu, a do veljače 1921. godine skvadre se nisu pojavljivale u proštinskim selima. Tek je nekolicina fašista bila u Krnici, čije je jezgro bilo u Marčani. U predrapalskom i postrapalskom periodu su politička zbivanja bila intenzivna, koje je održavanje predizborne kampanje (koja je započela u tom razdoblju) još pojačalo.

Vodnjanski i pulski fašisti nastojali su likvidirati hrvatsko nacionalno obilježje tog područja te onemogućiti bilo koji oblik nacionalne i političke oporbe. Dok su provodili svoje „ekspedicije zastrašivanja“ po istarskim selima, fašisti su vršili skvadristički terorizam. Prvu „ekspediciju“ fašisti su proveli u Krnici i Proštini u noći s 2. na 3. veljače 1921., s ciljem uhićenja Ljubdraga Brgića, Demetrija Ćurkovića i Ante Cilige, ali to nisu uspjeli, pa su samo pretražili neke kuće, ukrali stvari te se vratili u Vodnjan.

⁴¹ Bertoša, M., *Proština 1921.*, str. 32 i 33.

⁴² Ibid., str. 36.

⁴³ Ibid., str. 36 i 38.

Druga intervencija je uslijedila u ožujku kad su fašisti kamionima došli u Krnicu, ali su im Brgić i Ćurković i ovaj put pobjegli. Vodnjanska se skvadra uputila prema Križu, gdje se nalazila gostionica i kovačnica Zvane Cilige – Panjoka, ali koju je zakupio kovač Ivan Macuka. Smatrajući da se Ciliga nalazi tamo, fašisti su pretražili cijelu gostionicu, a kad ga nisu zatekli, naredili su Macuki da Ciligi prenese poruku kako će mu, ukoliko u roku 8 dana ne ode iz Šegotića i Istre, zapaliti kuću roditelja. Ciliga je sljedeći dan organizirao sastanak partijske organizacije na kojoj je dogovoreno da će pružiti otpor fašistima.⁴⁴

Postavila se straža na Križu gdje su se izmjenjivale stražarske grupe od 15, 20 ljudi, koji su stražarili od sumraka do četiri sata ujutro, a ta odluka o straži je izazvala interes u južnoj i jugoistočnoj Istri. Zbog toga su se i proštinski komunisti povezali s pripadnicima pulske sekcije KP Italije kako bi stvorili obrambene grupe, koje će Proštinari uključiti u antifašistički front. U Proštinu je došla i delegacija raških rudara s kojom je dogovoreno da daju Proštinarima puške, za što će oni u zauzvrat dobiti dinamit za pravljenje bombi. S Proštinarima su bili spremni surađivati i seljaci s područja Filipane i Prodola, koji su jedino tražili pomoć u obliku pušaka i bombi, te seljaci iz Barbanštine.

Proštinski su seljaci nakon propasti Austro-Ugarske Monarhije prisvojili veću količinu pušaka i ostalog ratnog materijala. Najveći dio je preuzet iz kavranske tvrđave. Nekoliko su pušaka dobili i od antifašistički nastrojenih talijanskih vojnika. Htjeli su se i boriti s njima protiv fašista, ali su nakon savjeta Cilige da odustanu, to i napravili. Kako bi se Proštinari efikasnije obranili od fašista, izrađivali su bombe po uzoru na labinske rudare, koristeći limene kutije, eksploziv i fitilj.⁴⁵

4. travnja je 14 fašista iz Marčane i Vodnjana došlo u Križ. Sve seljake koje su usput zatekli su potjerali u gostionicu i zatvorili u jednu sobu, dok su Macuki i njegovoj ženi krenuli prijetiti i tražili su od njih da izdaju barem 50 osoba koje su čuvale stražu na Križu. U međuvremenu je pred gostionicom izbila tuča u kojoj su seljaci prisilili fašiste na povlačenje, prilikom čega su kao taoca uzeli kovača Ivana Macuku. Seljaci su sustigli trojicu fašista koji se nisu uspjeli popeti na kola te su ih napali kamenjem i udarali kundakom. Kako se naoružana masa Proština približavala redarstvenoj stanici kako bi oslobodili Macuku kojeg su fašisti tukli i vukli po cesti, karabinjeri su

⁴⁴ Bertoša, M., *Proština 1921.*, str. 40 i 41.

⁴⁵ *Ibid.*, str. 45 i 46.

ispalili nekoliko hitaca, na koje su im seljaci uzvratili. Narednik carinske brigade Lucio Rigalbite pristao je na zahtjev seljaka te oslobodio Macuku.⁴⁶

Seljaci su se nakon uspješnog oslobađanja Macuke vratili u Križ gdje ih je dočekala grupa Proština. S obzirom na to da su bili svjesni da će se fašistički napad ponoviti, odmah su započeli s pripremama za obranu. Ciliga je sa svojim pomoćnicima krenuo raspoređivati seljake po borbenim grupama. Grupa koja je stražarila na Križu prihvatila je ideju Cilige da ukoliko se pojavi vojska podignu bijeli rubac i da im se objasni kako je ta obrana organizirana s ciljem obrane od fašista, a ne protiv države, te da vojska može slobodno ući na područje Proštine. Nakon što su četrnaestorica pripadnika vodnjanske skvadre ostala zatočena u redarstvenoj stanici u Krnici, Ciliga je sastavio poruku talijanskim vlastima da povuku fašiste koji teroriziraju pučanstvo, za što će seljaci zauzvrat osloboditi skvadriste, ali su vlasti odbile taj prijedlog.

Istog je dana poručnik Andrea Boni primio naredbu komande karabinjera da se uputi u Krnicu s dva kamiona i 28 vojnika 74. pješadijske regimente, devet vojnika te dva oficira kako bi oslobodili skvadriste. Seljaci su primijetili približavanje kamiona, za koje su preko ceste razvukli bodljikavu žicu. Započela je polusatna oružana borba u kojoj je došlo i do prvih žrtava; jedan je seljak poginuo dok su dvojica bila ranjena.⁴⁷

Seljaci su nakon odlaska kamiona s vojskom razrađivali plan sutrašnje akcije te su predvidjeli mogućnost da bi se taj konflikt mogao proširiti i na okolna područja. Na cesti između Krnice i Filipane došlo je do sukoba s carinskom stražom i fašistima koji su tom cestom pokušali proći do pulske bolnice, ali su se morali vratiti u Krnicu. U međuvremenu se grupa od 16 vojnika uspješno probila do Krnice i oslobodila zarobljene skvadriste. Iste su večeri iz Pule krenula dva kamiona s fašistima te dva kamiona s financijskom stražom, koji su savladali seljački otpor kod Krnice, i time okončali oružane sukobe za taj dan.⁴⁸

5. travnja su na područje Proštine došli fašisti iz svih gradova Istre, prilikom čega su spalili gostionicu, kovačku radionicu i stan Macuke, 26 kuća u Šegotićima i dvije u Vareškima. Prije zapaljenja su iz kuća pokrali zlato, srebro, rublje, ponjave, pršute, perad... Vandalsko ponašanje fašista nastavilo se i 6. travnja u Mutovoranu, gdje su razbili stolice, krevete, posuđe i isjekli lozu koja je godišnje davala oko 900 l vina.

⁴⁶ Bertoša, M., *Proština 1921.*, str. 50 i 51.

⁴⁷ Ibid., str. 52-55.

⁴⁸ Ibid., str. 56 i 57.

Akcija „čišćenja“ nastavljena je istog dana pod zapovjednikom Nicolom Trevisijom na području od Krnice prema Cvekima. Tom su prilikom naišli na šezdesetak pobunjenika, od kojih su 24 zarobljena, a jedan je poginuo. Ukupno je 6. i 7. travnja uhićeno oko 200 osoba, a samo njih 89 je zadržano.

Tijekom pretraživanja područja talijanski su vojnici zaplijenili 35 ispravnih i 15 neispravnih pušaka, 34 pištolja, 5 kg baruta, 6 bodeža. Brojne su seljake mučili fašisti, od kojih su najgori bili oni iz Vodnjana. Neki su seljaci zbog brojnih batina postali invalidi, a neki su umrli. Protiv seljaka se vodio istražni postupak u kojem nikad nije došlo do glavne rasprave. Kazneni postupak protiv seljaka je obustavljen 1925. godine pozivom na amnestiju koja je proglašena Kraljevskim dekretom 1923. godine.⁴⁹

2.3. ORGANIZACIJE TIGR i BORBA

Nakon što je uvedena diktatura i uništena su hrvatska i slovenska društva, 1927. godine osnovane su organizacije TIGR i Borba. U razdoblju između 1926. i 1928. godine brojne su se tajne organizacije Trsta, Gorice i Istre dobro povezale i stvorile tajnu antifašističku mrežu. Iako je njihov nastanak povezan s terorističkom organizacijom ORJUNA u Jugoslaviji, pravih dokaza o povezanosti nema, jer se potpuno razlikuju u ciljevima borbe. Organizacije TIGR i Borba osnovane su u Trstu od članova bivših kulturnih društava, da bi se preko Slavka Zlatića prenijele u Istru. Značenje kratice TIGR predstavlja prva slova imena provincija Julijske krajine; Trst, Istra, Gorica i Rijeka, čime je označen i prostor koji je obuhvatila svojim djelovanjem.⁵⁰

TIGR i Borba bile su dvije organizacije s dva imena među kojima je ipak bila veza. U Trstu je bila Borba koja je zagovarala terorizam kao metodu antifašističke borbe, dok je u Gorici bio TIGR i vodio se politikom okupljanja rodoljuba. Borbu je u Istri u vrijeme božićnih blagdana 1928. organizirao Slavko Zlatić, kojem su se priključili i Živko Gortan, Dušan Ladavac i Vjekoslav Ladavac. Vladimir Gortan, koji nije bio formalni član ove organizacije, nabavljao im je oružje te sudjelovao u nekim akcijama. Bio je poznat po krijumčarenju, što mu je u ovoj prilici išlo u korist, jer je

⁴⁹ Buršić, H., *Od ropstva do slobode*, str. 35-37.

⁵⁰ Dukovski, D., *Fašizam u Istri*, str. 256.

znao sve puteve i tajne ostave. Metoda borbe ove organizacije bila je terorizam, atentati, sabotaze, diverzije, i oružana borba protiv fašista i fašističkih institucija, pa su tako članovi ove organizacije napadali fašističke škole, vrtiće i središta fašističkih organizacija koje je otvorila fašistička Lega Nazionale.⁵¹

Organizacija Borba imala je svoja pravila u kojima su bili jasno naglašeni ciljevi:

„Cilj i svrha tajne organizacije je beskompromisna borba protiv fašizma te za priključenje Primorske i Istre Jugoslaviji. Borba protiv fašizma i njegovim ustanovama ima se sprovoditi svim mogućim sredstvima do konačnog strmoglavljenja fašizma.“⁵²

Član organizacije mogao je postati bilo tko, bilo je bitno samo da budući član bude antifašistički nastrojen i potpuno predan organizaciji i njenim ciljevima, što je uključivalo i uhićenje i smrt za cilj organizacije. Svoje područje djelovanja Borba je proširila na cijelo područje Julijske krajine, a vezu je uspostavila sa svim antifašističkim snagama u Italiji i inozemstvu, te je čak imala i svoj ilegalni list istog naziva – *Borba*. Organizacija TIGR zauzimala se za beskompromisnu borbu protiv fašizma, a po svojoj radikalnosti borbe i širini osnove na temelju koje su okupljali u organizaciju sve koji ne podržavaju fašizam, privukla je i simpatije komunista.⁵³

Djelovanje organizacije bilo je podijeljeno na sedam okruga koji su se dijelili na maksimalno osam ćelija, a ćelije su činile trojke koje su imale tri aktivna člana. Članovi organizacije su bili podijeljeni na aktivne i pasivne. Aktivni su bili oni koji su radili na širenju članstva i propagande te izvršavanju akcija, dok su pasivni bili oni koji su širili propagandu dobivenu od aktivnog člana. Kako bi se netko smatrao aktivnim članom, morao je dokazati svoju odanost organizaciji izvršenjem antifašističke akcije. Glavni odbor je činilo pet članova koji su rukovodili organizacijom te nabavljali propagandni materijal, a na čelu okruga nalazio se načelnik koji imenuje glavni odbor.⁵⁴

Članovima organizacije morala se osigurati anonimnost, a oni koji su bili sumnjivi ili politički kompromitirani nisu mogli biti u organizaciji. Još jedan način osiguranja anonimnosti bio je nošenje maske prilikom sastanaka koji su se najčešće održavali u

⁵¹ Dukovski, D., *Fašizam u Istri*, str. 257.

⁵² Sobolevski, M., *Savez komunista Jugoslavije*, str. 84.

⁵³ Ibid., str. 84.

⁵⁴ Ladavac, V., *„Uspomene na rad organizacije TIGR (Borba) 1929. godine“*, Katedra Čakavskog sabora za noviju povijest Istre, Pazin, 1971., str. 108 i 109.

špiljama u okolici Trsta. Iako Borba nije imala veze s organizacijama u Jugoslaviji, 1928. godine se povezala s KPI-jem i KPJ-om.⁵⁵

24. ožujka 1929. godine održavali su se izbori nove fašističke zbornice, koje su Talijani shvaćali kao plebiscit. Članovi organizacije nisu htjeli da hrvatski seljački puk izlazi na izbore zbog čega su se obukli u vojničke odore i na nekoliko mjesta uz cestu postavili zasjede te pucali u zrak kako bi se glasači uplašili i otišli kući. Vladimir Gortan je to radio pred Kašćergom, dok je trojac Ladavac – Ladavac – Baćac to radio na cesti Beram – Pazin, prilikom čega su teško ranili Ivana Tuhtana, koji je od zadobivenih ozljeda preminuo u pulskoj bolnici. Talijani su taj nesretan događaj odlučili okrenuti sebi u korist pa su Tuhtana pokopali kao svog mučenika kojeg treba osvetiti.

Nakon Tuhtanovog pogreba, fašisti su se uputili u Beram te su zajedno s policijom tražili Vladimira Gortana. Uhvaćen je u vlak koji je išao za Rijeku, iz kojeg je trebao pobjeći u Jugoslaviju, dok je trojac Ladavac – Ladavac – Baćac uhićen s noći 24. na 25. svibnja 1929. godine. Zasjedanje Specijalnog suda za zaštitu države u Puli krenulo je tek 14. listopada iste godine, a 16. listopada je zatražena smrtna presuda za sve. U to je vrijeme Vatikan posredovao kod Mussolinija zbog čega je na smrt osuđen samo Vladimir Gortan, koji zapravo i nije bio kriv za smrt Tuhtana, dok su ostala trojica osuđena na 30 godina zatvora i 10 godina nadzora. Vladimira Gortana pogubila je 17. listopada 1929. godine specijalna postrojba MVSN-a, nakon čega je postao mučenik hrvatskih antifašista.⁵⁶

Proces protiv hrvatskih nacionalno-revolucionarnih boraca Istre dobio je velik publicitet u antifašističkoj javnosti u Jugoslaviji, Italiji i drugim europskim zemljama. Demonstracije protiv fašizma održale su se i u svim središtima emigrantskih organizacija iz Istre i slovenskog primorja u Jugoslaviji (Zagreb, Ljubljana, Beograd, Sušak, Split). Slični protesti održali su se i u gradovima Francuske, Njemačke, Argentine i sl., gdje je bio veći broj emigranata iz Julijske krajine. Sve zborove su organizirale antifašističke emigrantske organizacije i organizacije Komunističke partije.⁵⁷

⁵⁵ Zlatić, S., *Odlomci iz sjećanja na tajne organizacije Borba i TIGR*, Katedra Čakavskog sabora za noviju povijest Istre, Pazin, 1972., str. 100 i 101.

⁵⁶ Dukovski, D, *Fašizam u Istri*, str. 257.

⁵⁷ Sobolevski, M., *Savez komunista Jugoslavije*, str. 85.

10. veljače 1930. godine je eksplodirala bomba u zgradi fašističkog lista *Popolo di Trieste*, prilikom čega je nekoliko osoba ozlijeđeno, uključujući i urednika navedenog lista Guida Nerija, koji je nakon nekoliko dana podlijegao ozljedama. Njegova je smrt bila razlog za brojna uhićenja u Trstu, koja su se ubrzo proširila i na čitavu pokrajinu, nakon čega je uhićeno oko 700 osoba. Vjekoslava Špangera su špijuni izdali da je znao za planiranje napada na urede lista, koje je nakon nekoliko dana mučenja to i priznao. Tu mu je informaciju dao Zvonimir Miloš koji je jednom prilikom čuo kako neki mladići planiraju napad jer list *Popolo di Trieste* često piše uvrede na račun njihovog naroda. Istog je dana došlo do uhićenja Zvonimira Miloša, nakon čega je uslijedilo uhićenje i ispitivanje uglednijih Hrvata i Slovenca iz Trsta i njegove okolice. Suđenje na kojem nije bio prisutan niti jedan sudac održalo se tek 1. rujna 1930. godine.⁵⁸

Nakon saslušanja, sud koji se sastojao od članova fašističke stranke vijećao je do 23 sata te donio presudu u kojoj su Zvonimir Miloš, Franjo Marušić, Vjekoslav Valenčić i Ferdo Bidovec osuđeni na smrt. Sva četvorica su odvedena na brdo kraj Bazovice gdje ih je dočekalo 600 tršćanskih policajaca. Nakon što su ubijeni, policajci su ih zakopali na tajno mjesto o kojem se čak niti najuža obitelj nije smjela raspitivati, u suprotnom bi bili uhićeni.⁵⁹

Iste je godine došlo do suradnje između KPI-ja i KPJ-a u vezi zajedničke borbe protiv fašističkog terora, dok su se 1934. godine komunistička partija Jugoslavije, Austrije i Italije složile po pitanju ujedinjenja jugoslavenskog stanovništva. 1936. godine je između predstavnika organizacija Borba i TIGR, KPI i komunista Julijske krajine sklopljen sporazum kojim daju podršku za odvajanje Hrvata i Slovenaca od talijanske države.⁶⁰

3. NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET (NOP)

⁵⁸ Radetić, E., *Istra pod Italijom 1918 - 1943*, Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila", Pazin, 1990., str. 208-210.

⁵⁹ Ibid., str. 217-219.

⁶⁰ Ibid., str. 83 i 84.

1941. godine je na poziv organizacija KPJ i KPH izbila oružana borba protiv okupatora s domaćim suradnicima, koja se prenijela i na Istru, tada još uvijek u sastavu Kraljevine Italije. U Istru su se nakon raspada Jugoslavije iz Zagreba, Splita i Krka vratili politički emigranti, odnosno članovi KPH, koji su počeli djelovati u narodu kako ih policija i vlast ne bi otkrili. Istarski su emigranti počeli djelovati ilegalno te su NOP prvo razvijali s rodbinom i određenim članovima KPI-ja, ali su ipak najviše cijenili narodnjake – sljedbenike nacionalnog preporoda koji niti u najgorim trenucima fašističke diktature nisu pomislili da neće doći do oslobođenja Hrvatske. Također su se oslanjali i na svećenike iz seoskih župa, koji su, iako su bili proganjani i zlostavljani, i dalje bili protivnici fašizma.⁶¹

Iako je Hrvatska bila pod okupacijom, jugoslavensko-talijanska granica bila je budno čuvana, a po cijeloj su se Istri nalazile vojarne karabinjera, redovne vojske i fašističke milicije. Veljko Kovačević je cjelokupnu situaciju opisao u izvješću štaba 6. srpnja 1942. godine kad je komandantu NOPO Hrvatske napisao:

„Stara talijanska granica utvrđuje se, duž nje cijele ispletene su široke bodljikave žice, iskopani rovovi i bunkerji te zaposjednuti jakim posadama, a u mjestima iza stare skoncentrirane su ogromne snage.“⁶²

U kolovozu 1941. godine u Istru je prvi došao Oskar Kovačić, član CK KP Slovenije, uz pratnju suboraca Ernesta Arbanasa i Danila Perića. Prvi sastanak s antifašistima Medulina održao je Ernesto Arbanas 29. lipnja 1941. godine, dok je u srpnju održao drugi sastanak. Većina članova antifašista Medulina bili su mladići koji su već sudjelovali u ilegalnim antifašističkim pokretima, zbog čega su bili pod nadzorom policije i domaćih fašista. Kako bi izbjegli sukobe, nisu bili u kontaktu s obitelji i mještanima koje su tek upoznali, te su se i međusobno rijetko sastajali.⁶³

U kolovozu 1941. godine su se u Istru, po zapovijedi KPH, vratili Mijo i Alma Pikunić kako bi organizirali ustanak, dok se u isto vrijeme u Žminj vratio Zvone Črnja i održao sastanak s narodnjacima kako bi im objasnio pravo stanje u Jugoslaviji te nagovorio istaknute Istrane da se priključe NOP-u. Krajem prosinca iste godine iz Splita su se u Istru vratili Ante i Ljubo Drndić, braća koja su djelovala na području Pazinštine. Pomoću suradnika iz Trsta nabavili su šapirograf koji su krajem kolovoza 1942.

⁶¹ Buršić, H., *Od ropstva do slobode*, str. 123 i 124.

⁶² Ibid., str. 124.

⁶³ Ibid., str. 125.

godine koristili za tiskanje *Uputa za ilegalan rad*, proglas *Narodu Istre* te *Vjesnik* koji su sastavili od vijesti koje su čuli preko radija. Veliku su pomoć hrvatski antifašisti Istre dobili od Okružnog komiteta KPH koji je bio nadležan u Hrvatskom primorju, koji je tiskao letke pod naslovom *U borbu* i dijelio ih po Sušaku, Primorju, ali i Rijeci. U ožujku 1942. godine otkrivena je velika organizacija NOP-a koja je od lipnja 1941. godine djelovala u Rijeci. Četrnaest aktivista te organizacije je Specijalni sud za zaštitu države osudio na ukupno 336 godina zatvora.⁶⁴

Sredinom 1942. godine NOP je u Istri dobio čvršće organizacijske oblike, odnosno osnovane su institucije NOP-a, organizacije KPH, Ujedinjen savez antifašističke omladine Hrvatske (USAOH), Antifašistička fronta žena (AFŽ) i Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ). Takva razina razvitka NOP-a sa sobom je nametnula i potrebu za uspostavljanjem veza s talijanskim komunistima. Ta je veza podrazumijevala zajedničku oružanu borbu, što je tad bilo u suprotnosti s programom KPI-ja. Čelnici KPI-ja u Istri suprotstavljali su se pokretu koji su organizirali hrvatski i slovenski stanovnici te su slijedili direktivu „čekanja povoljnog trenutka“, odnosno izbjegavali su svaku aktivnost koja bi mogla prouzročiti reakciju režima i uništenje stranačke strukture. Razlozi odbijanja suradnje istarskih čelnika KPI-ja bili su zamaskirani sukobima o nacionalizmu, internacionalizmu, radništvu i seljaštvu kao nositeljima revolucionarnog prevrata i sl. Time svejedno nisu uspjeli prikriti činjenicu da oni niti ne pokušavaju organizirati pokret otpora u trenutku kad se više nije moglo niti čekati niti odgađati pripreme za ustanak, čime su nanosili štetu ne samo talijanskom komunističkom pokretu, nego i tek stvorenim organizacijama NOP-a.⁶⁵

1942. godine su fašisti krenuli provaljivati u organizacije NOP-a, tako je prvo provaljeno u organizaciju na Pazinštini, zatim u medulinsku, te u proljeće 1943. godine i u labinsku organizaciju. Jedan rudarski tehničar, zapravo policijski agent, izdao je organizaciju te je uhićeno oko 300 aktivista NOP-a koji su poslani u pulski zatvor.⁶⁶ U ljeto 1943. talijanska je policija drugi put provalila u organizaciju NOP-a na Pazinštini. Rukovodstvo NOP-a Istre odlučilo je da Ante i Ljubo Drndić, zajedno s

⁶⁴ Buršić, H., *Od ropstva do slobode*, str. 126.

⁶⁵ Ibid., str. 131 i 132.

⁶⁶ Ibid., str. 132-135.

Olgom i Matom Ban prijeđu u ilegalnost. Nakon što su Banovi 16. lipnja 1943. godine došli na Ćićariju, Ljubo Drndić im je potvrdio da su primljeni u KP Hrvatske.⁶⁷

3.1. ISTRA POD NJEMAČKOM OKUPACIJOM I RAZVOJ NOP-a

Želja za osvajanjem Jadrana i preostalog Sredozemlja bile su konstanta njemačke politike, zbog čega je Mussolinijeva Italija bila u opreznim odnosima s Hitlerovom Njemačkom. Sve do pada Mussolinija njemački Reich nije pokazivao interes za talijanski teritorij. Nakon pada se politika Reicha mijenja, ali je bila više pitanje interesa nego javne promidžbe pozornosti kako bi se i dalje prikazalo stvarno savezništvo. U njemačkom Reichu su najjači pritisak da se Italiji oduzmu teritoriji koji su u prošlosti pripadali Njemačkoj, odnosno Austriji, vršili utjecajni austrijski nacisti, od kojih se najviše isticao Friedrich Rainer. Rainer je lobirao u visokim njemačkim nacističkim krugovima sa svojim prijedlozima. Odmah nakon kapitulacije Italije poslao je pismeni prijedlog ministru vanjskih poslova Joachimu von Ribbentropu, u kojem je predložio da se odmah krene sa zaposjedanjem područja od Koruške do Jadranskog mora te da se obnovi austrijsko-talijanska granica iz 1914. godine. Kako bi vrh Reicha uspješno uvjerio u svoje prijedloge, Rainer je tvrdio kako je cijeli taj teritorij „još živa uspomena na austro-ugarsku monarhiju i na vjekovne teze s Reichom“, ali i da je to područje „zona trajnog nereda“ koja može biti pacificirana samo ako dođe pod njemačku vlast.⁶⁸

Nakon što je postao vrhovni komesar zone, Friedrich Rainer je preuzeo upravu u dvije etape; prvo u Ljubljani, a zatim 29. rujna 1943. godine i u Julijskoj krajini, uključujući i Istru. 1. listopada Rainer izdaje proglas koji je objavio u svojim službenim novinama kojim je obznanjeno da od tad njemačka zapovijeda nad talijanskim teritorijem. U uvodnom je dijelu Rainer naglasio da je zbog izdaje talijanskog kralja njemački Reich bio prisiljen zaposjesti talijanski teritorij, koji od tada čini operacijsko područje naziva „Jadransko primorje“ koje je obuhvaćalo pokrajine Furlaniju, Istru, Trst, Goricu, Ljubljanu i Kvarner s područjima Sušak, Bakar, Čabar, Kastav i Krk.⁶⁹ Nakon uspostave njemačke vojne uprave Operacijske zone u dijelovima zone došlo je do stvaranja dvovlašća, a u nekim dijelovima i trovlašća. U isto vrijeme dolazi do

⁶⁷ Buršić, H., *Od ropstva do slobode*, str. 136.

⁶⁸ Mikolić, M., *Istra 1941. - 1947.: godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003., str. 123-126.

⁶⁹ *Ibid.*, str. 146.

„oživljavanja“ organa NOP-a, koji su za razliku od njemačke vlasti bili ilegalni, ali ih je usprkos tome stanovništvo prihvatilo. Uz NOP djeluje i okupatorska civilna uprava koja je upravljala logikom rata, a iako ju je stanovništvo poštovalo, koristilo ju je za spašavanje onog što se spasiti da.⁷⁰

Tršćanski list *Il Piccolo* je 16. listopada 1943. godine prenio Rainerovu zapovijed o osnivanju operacijske zone *Jadransko primorje* te zapovijed o obvezi svih muškaraca od 17 do 50 godina da se najkasnije do 21. listopada prijave njemačkom zapovjedništvu s vojnim ispravama. Oni koji se ne prijave su unaprijed smatrani „simpatizerima ustanka“. Teritorijalna podjela prema Rainerovom planu nije se sviđala ni Paveliću ni Mussoliniju. Mussolini je zbog toga 23. rujna organizirao vladu Talijanske Socijalne Republike kako bi zadržao vlast na područjima Operacijske zone, dok je Pavelić htio anektirati sve hrvatske teritorije koje je od 1943. godine držala Italija. Međutim, Hitler je prilikom donošenja odluke o stvaranju Operacijske zone bio uvjeren kako ni Pavelićeve ni Mussolinijeve snage ne mogu spriječiti anglo-američki desant, koji je bio očekivan i koji je bio prvotni razlog za stvaranje zone. Pojedinci u njemačkim krugovima imali su negativno mišljenje o takvom ustrojstvu, jer su smatrali da spajanje Istre i Trsta sa Slovenijom neće koristiti nacističko-fašističkim odnosima.⁷¹

Talijanska Socijalna Republika, tzv. Republika Salo, nije bila ozbiljno shvaćena od strane nacista, jer su oni znali da Republika ne može opstati bez njihove pomoći. Mussolini je pak prihvatio nacističku zaštitu jer je vjerovao da će uz njihovu zaštitu uspješno prekinuti antifašistički pokret, spriječiti daljnji anglo-američki proboj, sačuvati vlast i obnoviti fašističku državu. Iako Mussolini nije bio zadovoljan ponašanjem njemačkih vođa, na zahtjev Reicha je predao sve zlato, živu i radij, te sva postrojenja i gotove proizvode za ratnu industriju koji su služili za izgradnju utvrda za obranu od antifašističkih saveznika u srcu Reicha.⁷²

Formalno djelovanje fašističkih ustanova u Istri trebalo je predstavljati kontinuiranost vladavine fašizma na tom području, te se time trebalo uvjeriti Mussolinija da je stvaranje Operacijske zone samo privremeno i s ciljem zajedničke pobjede. Ono što Mussolini pak nije znao je da se u vrhu Reicha ozbiljno razmišlja o spajanju Julijske

⁷⁰ Mikolić, M., *Istra 1941. – 1947.*, str. 144.

⁷¹ *Ibid.*, str. 147.

⁷² *Ibid.*, str. 302.

krajine s Istrom i da se stvori zasebna njemačka pokrajina, zbog čega su talijanske administrativne institucije bile samo sredstvo izvršenja nacističke politike u tom području koje su pod punom nacističkom kontrolom. Troškovi održavanja vojske i fašističke administracije pali su na teret proračuna Republike Salo, što je upravu dovelo u vrlo težak položaj. Nakon uspješnih operacija u Istri 1943. godine, nacističko je zapovjedništvo teret obrane tog teritorija prebacilo na postrojbe Republike Salo, a iako se te postrojbe prikazivalo kao autonomne, stvarni su zapovjednici bili časnici Wehrmachta ili SS-a.⁷³ Iako je vrh Reicha dao razna obećanja Mussoliniju, vrhovni komesar Rainer nije poštovao državna tijela Republike Salo. Već u jesen 1944. godine njemačke su vlasti zabranile isticanje talijanskih zastava, slavlje blagdana i prisegu odanosti talijanskim dužnosnicima Republici Salo, pod opravdanjem da se time vrijeđaju prava ostalih narodnosti u Istri, ali je pravi razlog bio taj što njemačke vlasti nisu smatrale Istru sastavnim dijelom Republike Salo.⁷⁴

Za aktivne pripadnike NDH istarski poluotok predstavljao je strateško područje prvog reda i mogao je poslužiti za uzmak državnih tijela i vojske NDH i za kontakt sa zapadnim vojnim i političkim čimbenicima u slučaju proboja sjeverne i jugoistočne granice od strane sovjetskih i partizanskih snaga. U javnosti se nije ni službeno ni privatno pričalo o mogućoj reviziji hrvatske granice prema Italiji, sve do kapitulacije Italije. Pavelićev podložan odnos prema Mussoliniju najviše je došao do izražaja prilikom potpisivanja Rimskih ugovora o ustupanju Dalmacije 1941. godine te neprihvatanja Hrvata i Slovenaca kao učitelja talijanskog jezika u hrvatskim školama. Ante Pavelić se 9. rujna 1943. godine putem radija obratio narodu te im rekao kako je Hitler Nezavisnoj Državi Hrvatskoj priznao one granice koje uključuju odcijepljene hrvatske zemlje na Jadranu, što je uključivalo samo one krajeve koji su Rimskim ugovorom od 18. svibnja 1941. godine ustupljeni Italiji. Nakon priznavanja navedenog teritorija Paveliću, Hitler je očekivao zaposjedanje vojnih snaga NDH na teritoriju koji je okupiran od strane talijanske vojske 1941. godine, ali to se nije dogodilo. Hitler je zatim planirao zaposjesti sva obalna područja kako ne bi došlo do anglo-američkog desanta na hrvatske obale Jadrana. Pavelić tad nije mogao vojno reagirati, zbog čega Hitler ipak mijenja svoju odluku i odlučuje da se sav teritorij koji je bio pod talijanskom vojskom vojno okupira od 12. rujna 1943. godine. S tom

⁷³ Mikolić, M., *Istra 1941. – 1947.*, str. 303.

⁷⁴ *Ibid.*, str. 312.

odlukom Pavelić nije bio upoznat pa je nastavio politički djelovati i nakon što su njemačke snage već bile u Istri i Rijeci, čime je Hitler pokazao svoj pravi odnos prema NDH.⁷⁵

20. rujna donesena je vladina odluka o „potegnuću državne uprave na pripojene krajeve“, čime se željelo poništiti ugovore između Kraljevine SHS, odnosno Jugoslavije i Kraljevine Italije, ugovore u Rapallu 1920. i u Rimu 1924. godine, kojima su bile utvrđene granice između navedenih država. Pavelić je težio tome da mu Mussolini dâ suglasnost s novim granicama zbog čega mu se obratio 6. listopada 1943. godine, ali je Mussolini odbio primiti Pavelićev prijedlog bez posebnog objašnjenja. 13. listopada iste godine MUP NDH je dobio posao da preustroji nove župe, ali ništa nije bilo zamišljeno za Istru. 31. listopada je potpisan Protokol kojim je utvrđeno da administrativna istarsko-dalmatinska granica iz doba Austro-Ugarske Monarhije bude granica Operacijske zone i NDH, na što je Pavelić pristao. Pod pretpostavkom da tad još nije znao za navedeni Protokol, Pavelić je 3. studenog 1943. godine potpisao Zakonsku odredbu o osnutku Ministarstva za oslobođene krajeve, u koje je bila navedena i Istra, ali to nije donijelo ništa novo i učinkovito s obzirom na to da niti jedan dio Istre nije bio u sastavu NDH niti pod njenim vodstvom.⁷⁶

NOP se u Istri morao suprotstaviti neprijateljima koji su namjeravali mobilizirati stanovništvo za svoje političke ideje. Nakon kapitulacije Italije jedan dio četnika se prebacio na Sušak, a drugi na otoke Cres i Lošinj. U Istri se tijekom 1944. godine pojavilo nekoliko četničkih jedinica koje su se nakon kapitulacije Italije stavili pod njemačku zaštitu, a koji su se nakon jačanja NOP-a morali povući iz Istre. Pavelić u isto vrijeme pokušava preko Trsta utjecati na slabljenje NOP-a. Druga polovica 1944. godine bila je vrijeme osnivanja vojničke baze koja je trebala novačiti istarske Hrvate u domobrane, koji su zbog oznaka kože na rukavima uniforme bili prozvani „kozarima“. Organizacija ove postrojbe pripala je Tomislavu Sertiću, prvom organizatoru ustaške vojnice, i nazvana je Sertićeva istarska divizija, iako je njena formacija bila na razini satnije. U dijelu Istre prema Rijeci je u prosincu 1944. godine uz podršku njemačkih vojnih vlasti osnovano Zaštitno redarstvo, čija je zadaća bila borba protiv partizana pod geslom priključenja Istre NDH. Zbog sukoba između

⁷⁵ Mikolić, M., *Istra 1941. – 1947.*, str. 316.

⁷⁶ *Ibid.*, str. 317 i 318.

raznih političkih grupa, Sertićeva se pukovnija u veljači 1945. godine pridružila partizanima.⁷⁷

Svi vojni njemački pokreti prema Istri koji su se dogodili tijekom rujna 1943. godine bili su priprema za opći napad, što je podrazumijevalo da njemačko zapovjedništvo neće ostaviti bez kontrole teritorij koji bi mogao biti baza Anglo-amerikanaca. Umjesto toga vojna partizanska zapovjedništva nisu tome davala preveliku pažnju, zbog čega je raspored hrvatskih istarskih partizanskih jedinica pred napad bio nepovoljan. Druga istarska brigada i Tršćanski partizanski bataljun držali su pravce prodiranja njemačkih snaga iz Trsta, dok je Prva brigada „Vladimir Gortan“ bila raspoređena u južnom dijelu Istre prema Puli. Ukupna snaga istarskih boraca u to je vrijeme bila oko 12 000 naoružanih boraca. 2. listopada 1943. godine je započeo glavni napad na Istru koji je bio organiziran u sklopu akcije Wolkenbruch, koja je u Istri ostala zapamćena pod nazivom Rommelova ofenziva. Prije navedenog napada bombardirani su glavni položaji istarskih partizana; 27. rujna Pazin i Roč te 2. listopada Pazin i Žminj. 2. listopada je i tenkovsko-grenadirski puk divizije Leibstandarte Adolf Hitler iz Milja krenuo prodirati u unutrašnjost Istre obalnom stranom poluotoka i zaposjeo je Buzet.⁷⁸

U Operativnom štabu za Istru je vladala zbrka i neorganiziranost zbog koje nisu bili obaviješteni o dolasku Nijemaca i povlačenju Druge brigade na Ćićariju. Zbog toga je i Operativni štab za Istru i Prvu istarsku brigadu „Vladimir Gortan“ uputio na te prostore, ali ne radi pružanja otpora, nego radi povlačenja prema Kastavu i Gorskom kotaru. U noći s 2. na 3. listopada je Prva istarska brigada prebačena na područje Buzeta, a iako je prvotni cilj bio prebaciti ju na Kastavštinu da se spoji s Trećom brigadom i s jedinicama 13. divizije, to ipak nije bilo moguće jer se brigada morala povlačiti uz borbu s njemačkim jedinicama. Budući da je 71. njemačka divizija zatvorila cijeli prostor sjeverno od Rijeke, a prevlast na prostorima od Kastava prema Učki i Ćićariji imale su njemačke jake snage, Prva i Druga brigada našle su se u šumi u Žejanama gdje su potpuno razbijeni. Isto se dogodilo i s trećom brigadom, ali su se manje grupe tih jedinica uspjele probiti do Gorskog kotara te se razbježati po kućama. U toj se borbi vojno i političko vodstvo spasilo gotovo bez gubitaka.⁷⁹

⁷⁷ Dukovski, D., *Rat i mir istarski – model povijesne prijelomnice 1943.-1955.*, C.A.S.H., Pula, 2001., str. 132.

⁷⁸ Dukovski, D., *Rat i mir istarski*, str. 136.

⁷⁹ Ibid., str. 137 i 138.

listopada je njemačko zapovjedništvo okončalo operaciju u Istri prilikom čega je zarobljeno oko 4700 partizana, a zaplijenjeno je 26 topova. 10. listopada su izvijestili i kako je akcija čišćenja po Istri privedena kraju.⁸⁰

Nakon listopadske ofanzive rukovodstvo KPH za Istru moralo je srediti partijske organizacije i odrediti zadatke za novonastalu situaciju. Događaji za vrijeme kapitulacije Italije i listopadske ofanzive pokazali su da je NOP-u u Istri nedostajala brojčana i idejno snažna jezgra koja bi mogla uspješno voditi čitav pokret. Također, rukovodstvo KPH je dalo inicijativu za reorganizaciju NOO-a i antifašističkih organizacija, a u dogovoru s Operativnim štabom za Istru iniciralo se ponovno osnivanje partizanskih četa koje su do polovice 1944. godine prerasle u bataljone i brigade.⁸¹

Najveći odjek imala je akcija koja se dogodila 3. listopada 1944. godine kod sela Gradine gdje su Nijemci pretrpjeli veće gubitke u ljudstvu, a partizani su zarobili veće količine vojnog oružja i opreme. Zbog pregrupiranja njemačkih postrojbi i akcija, partizanske su se jedinice početkom listopada 1944. godine morale povlačiti prema Gorskom kotaru, ali su iza sebe ostavili manje grupe ljudi kojima je zadatak bio da uznemiruju neprijatelja. Novo razdoblje partizanskog ratovanja u Istri bilo je uvjetovano europskim ratnim prilikama i vojnim operacijama. Njemačko je zapovjedništvo povjerovalo u namjeru Saveznika da izvrše desant u Istri i Dalmaciji te su pojačali vojne posade po cijelom poluotoku, čiji je osnovni cilj bio uništiti vojnu moć partizanskih jedinica prije savezničke ofanzive i iskrcavanja. Zbog toga je Operativni štab za Istru povukao raspoložive jedinice kako bi ih sačuvao za rat, a s obzirom na to da su bili brojčano nadjačani, osnovna taktika u borbama im je bila aktivnost manjih skupina partizanskih postrojbi na njemačke vojnike, patrole, prometnice i postaje, a ta je situacija potrajala do oslobođenja 1945. godine.⁸²

3.2. POVEZANOST NARODNJAKA, SVEĆENIKA I NOP-a

Najveći problem komunističkim aktivistima u Istri bio je odnos prema istarskim hrvatskim narodnjacima, odnosno ljudima koji su imali veliki politički utjecaj na narod.

⁸⁰ Ibid., str. 143 i 144.

⁸¹ Sobolevski, M., *Savez komunista Jugoslavije*, str. 185.

⁸² Dukovski, D., *Rat i mir istarski*, str. 124 i 125.

Također, narodnjaci su se na razne načine borili protiv talijanizacije te su njegovali i čuvali nacionalni osjećaj i svijest o pripadnosti hrvatskom nacionalnom korpusu. Prema političkom uvjerenju bili su poput liberalaca i klerikalaca, ali razlikovali ih nisu niti komunisti niti organizatori pokreta u Istri jer je njima za političku i vojnu mobilizaciju stanovništva bio važan samo ugled kod naroda. Istarski su narodnjaci prve kontakte s komunistima ostvarili na kraju 1941. godine. Veza s narodnjacima, odnosno s ljudima od povjerenja (kako su ih često zvali), morala je biti ostvarena vrlo ozbiljno i u potpunoj tajnosti, zbog doušnika talijanske fašističke civilne i vojne vlasti. Zbog toga je bilo logično da se prvi kontakti ostvare preko rodbinske veze, da bi se tek nakon njihove preporuke mogao očekivati susret. Prilikom tih susreta najviše se razgovaralo o svjetski važnim događajima, ratu, omjeru snaga, Kraljevini Jugoslaviji. U pravilu se nisu spominjali revolucionarni ciljevi, nego isključivo nacionalni, demokratski, slobodarski i antifašistički, što je bio ključni razlog prihvaćanja komunista od strane narodnjaka, o kojima su oni pak imali negativno mišljenje. Susreti s narodnjacima odvijali su se uvijek na isti način, a za stjecanje poznanstava koja bi mogla biti od koristi nalazili su se po sajmovima ili su odlazili na misu.⁸³

Uloga narodnjaka u NOP-u je bila neprocjenjiva, posebno za novačenje novih članova i za stvaranje nove vlasti. Većina ih je bila nepovjerljiva prema komunističkoj ideologiji, ali je vjera u nacionalno oslobođenje (koje su komunisti ponudili) bila jača od svih ideoloških neslaganja. Koliko je bila želja za oslobođenjem najbolje govori to da narodnjacima niti program socijalnog oslobođenja više nije bio neprihvatljiv jer se ticao rušenja gospodarske premoći talijanskog građanstva i veleposjednika.

Na oblikovanje „modela“ pokreta otporu u Istri svakako je utjecao i odnos svećenstva prema antifašizmu i komunizmu. Iako je velik dio svećenstva bio maltretiran, tučen, proganjan i napajan ricinusom, vrlo rano su prihvatili suradnju s NOP-om. Organizatorima NOP-a najosjetljiviji i najnapetiji susreti uvijek su bili oni s istarskim narodnim svećenicima, koji su pokazivali visok prag tolerancije prema komunistima te želju za suradnjom. U NOP su se uključili brojni hrvatski svećenici, a dio ih je bio uključen i u glavne institucije pokreta. Odnosi sa svećenicima nisu uvijek bili dobri te su često prerastali u neslaganje i sukobe jer su svećenici bili i antifašisti i antikomunisti. Bili su razapeti između osobnih političkih i nacionalnih uvjerenja, kao i

⁸³ Dukovski, D., *Rat i mir istarski*, str. 46 i 47.

crkvene stege i poslušnosti prema nadređenim crkvenim vlastima.⁸⁴ Do ožujka 1944. godine Oblasni NOO za Istru je razmišljao o stvaranju zasebnog svećeničkog NOO-a, ali se od toga odustalo nakon što su uvidjeli da bi se time svećenička socijalna grupa odvojila od ostalog stanovništva.⁸⁵

Prva preokupacija tršćanskog biskupa Antonija Santina bilo je izbjegavanje incidenata ili pokreta otpora između hrvatskog i slovenskog stanovništva. U rujnu 1943. godine zabranio je svećenicima da se bave politikom te ih je pozvao da šire ljubav i opraštanje, što nije bilo ni malo lako s obzirom na to da su bili okruženi nacističkim i fašističkim zločinima. Tijekom 1944. godine brojni su se svećenici udaljili od pokreta otpora radi opasnosti od likvidacije. Cijela ta godina smatra se razdobljem smrti u Istri jer nitko nije bio pošteđen. Niti Vatikanu nije bilo svejedno vidjeti što se događa u Istri, te je poslao dva hrvatska svećenika da odvrćaju narod od NOP-a te ih uvjere kako će o sudbini Istre nakon rata odlučiti velike sile. Krivci za nesporazume nisu bili samo svećenici nego i komunisti i političko vodstvo NOP-a, a posebno oni koji su svoje „znanje“ stekli na tečajevima te nisu razumjeli po čemu je istarsko stanovništvo specifično. Svojim su se ideološkim predrasudama i agresivnim pristupom zamjerali većini svećenika, ali i dijelu vjernika, a sličan odnos je sredinom 1944. godine svećenstvo imalo i prema Narodnooslobodilačkoj fronti.⁸⁶

⁸⁴ Ibid., str. 72-74.

⁸⁵ Dukovski, D., *Rat i mir istarski*, str. 60.

⁸⁶ Ibid., str. 72-74.

4. SLOBODNA ISTRA

1. ožujka 1945. godine Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije preimenovana je u Jugoslavensku armiju te je postala legalna sila nove jugoslavenske države. Zadatak joj je bio da razbije njemačke i kvistlinške snage na bojištu između rijeke Une i mora, te da kroz Liku, Gorski kotar, Hrvatsko primorje i Istru prodre do rijeke Soče i Julijskih Alpa kako bi zatvorila обруč oko okupatorskih snaga. Jugoslavenskoj armiji su se na tom putu suprotstavile brojne njemačke i talijanske postrojbe; sveukupno oko 93 000 vojnika, 60 tenkova te 15 oklopnih vozila. Snage 15. korpusa probijale su se obalom prema Rijeci, dok su se njemačka 237. divizija i 188. gorska divizija borile protiv jedinica IV. armije u Gorskom kotaru, da bi krajem travnja 1945. godine jedinice IV. armije izbile na Rapalsku granicu.⁸⁷

U isto vrijeme su anglo-američke snage gotovo bez borbe napredovale kroz sjevernu Italiju. Njemački 97. korpus očekivao je dolazak zapadnih saveznika, ali je pod svaku cijenu morao zadržati osvojena područja na istoku, iz čega se dalo zaključiti da se tu ne radi samo o strateškim, nego i političkim ciljevima. 23. travnja 1945. godine zapovjednik IV. armije general-pukovnik Petar Drapšin naredio je da se prije samog iskrcavanja u Istru tamo upute izviđači. Dalmatinski izviđački vod na čelu s Aćimom Prijčićem održao je sastanak s III. brigadom 43. divizije. Tom su prilikom saznali kakvo je pravo stanje i kako su raspoređene neprijateljske snage u Istri, i dano im je obećanje da će ih jedan bataljun III. Brigade 43. divizije štiti s Učke prilikom iskrcavanja 9. dalmatinske divizije u ešalonima s Cresa na Istru. Prije nego su krenuli s ukrcavanjem u luci Bali na Cresu, zapuhala je bura koja je oštetila i potopila velik broj brodova, ali se od prebacivanja vojnika ipak nije odustalo jer je to bio slobodan put prema Trstu i Puli. Zbog djelovanja neprijateljskih baterija vojnici su se prebacivali samo noću, a tijekom 25. i 26. travnja u Istru je prebačeno oko 1700 vojnika.⁸⁸

IV. jugoslavenska armija je kao završnu vojnu operaciju izvela složenu Riječko-tršćansku akciju u kojoj su oslobođeni Rijeka, Gorski kotar, Istra, Trst i Slovensko primorje. Navedena je akcija započela u Lici 20. ožujka, a završila je oslobađanjem Rijeke, Istre, Trsta i Slovenskog primorja, te kapitulacijom 97. njemačkog armijskog

⁸⁷ Buršić, H., *Od ropstva do slobode*, str. 354 i 355.

⁸⁸ *Ibid.*, str. 356 i 357.

korpusa. Ova složena operacija oslobođenja Istre vođena je i izvan nje, a sam čin oslobođenja imao je više političku nego vojnu važnost jer je utjecao na budući državno- pravni status Slovenskog primorja i Istre. Također, 20. travnja je nakon proboja III. istarske brigade kroz liniju 97. armijskog korpusa došla na Učku pred Buje i Buzet. U isto vrijeme u Istri djeluju manje postrojbe i operativni sektor za Istru broji pet bataljuna, dok je riječko, pulsko i porečko vojno područje funkcioniralo sa 17 zapovjednih mjesta. 30. travnja je bio presudan za oslobođenje Istre jer se tog dana 9. divizija pojavila s II. brigadom pred Matuljima i razbila njemački 1218. bataljun i uspješno oslobodila Buzet.⁸⁹

III. istarska brigada je preko Dekana došla pred Muggiu gdje je 1. svibnja uništila jako njemačko uporište. Kvarnerski odred mornaričke pješadije je 30. travnja oslobodio Svetvinčenat, Marčanu i Vodnjan, a do 1. svibnja je oslobođena gotovo cijela Istra. Posljednje su se borbe vodile kod Buja, Pazina, Savudrije i Pule. Kod Buja je 2. svibnja uništena njemačka grupacija od 700 vojnika, dok je kod Pazina 6. svibnja I. istarska brigada zarobila 550 vojnika Wehrmachta. Istog je dana postrojba I. bataljuna Operativnog sektora za Istru zauzela Savudriju i oslobodila Žminj, dok su ostale jedinice Operativnog sektora oslobodile Poreč, Vrsar i Rovinj.⁹⁰

Josip Broz Tito je kao vrhovni komandant Jugoslavenske armije 3. svibnja 1945. godine pohvalio IV. armiju i jedinice mornarice:

„Trupe naše mornarice, pošto su izvršile uspješan desant na području Istre, poslije 4 dana ogorčenih borbi slomile su veoma jak otpor neprijatelja danas 03. svibnja 1945. godine zauzele su i oslobodile veliku pomorsku i ratnu luku Pulj uništivši potpuno neprijateljski garnizon.“⁹¹

U Puli je ostalo posljednje uporište njemačkog 237. topničkog i 1047. pješadijskog puka. 2200 njemačkih vojnika se u prvim trenucima borbe povuklo na poluotok Muzil gdje su bili dobro utvrđeni, okruženi rovovima, bodljikavom žicom i nagaznim minama, ali su se 5. svibnja ipak predali.⁹² U isto vrijeme dok je trajala bitka na Muzilu, postrojbe I. brigade „Vladimir Gortan“ 43. divizije i njen talijanski bataljun „Pino Budicin“ vodili su bitku kod Starog Pazina gdje su izgubili nekoliko boraca, od

⁸⁹ Dukovski, D., *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća*, str. 110-114.

⁹⁰ Ibid., str. 110-114.

⁹¹ Ibid., str. 362.

⁹² Ibid., str. 115.

kjih je jedan bio zapovjednik kapetan Dušan Gnjatović. Brigada je imala 5 mrtvih i 25 ranjenih, a predalo im se 15 njemačkih časnika, 112 dočasnika i 409 vojnika. U Pazinu je zadnji njemački vojnik razoružan 7. svibnja u 05,00 sati. I. brigada „Vladimir Gortan“ je s IV. talijanskim bataljunom „Pino Budicin“ u Pulu došla 8. svibnja, gdje su dočekani s oduševljenjem i ovacijama. Dan ranije, odnosno 7. svibnja je u selu Zagorje general-pukovnik Ludvig Kubler potpisao da se predaje zajedno sa 16 000 vojnika, čime su prestale i posljednje borbe u Istri, a njemačke i fašističke snage su napokon poražene.⁹³

13. svibnja 1945. godine održana je proslava u čast oslobođenja Istre kojoj je prisustvovalo oko 30 000 ljudi. Ljudi su uglavnom dolazili pješke i nosili su zastave, transparente i svijeće, a održan je i mimohod I. istarske brigade „Vladimir Gortan“.⁹⁴ U 49 dana borbe koja se odvijala od Like do Soče poginulo je 2219, a ranjeno je 6978 vojnika Jugoslavenske armije. I gubici njemačkog Wehrmachta bili su ogromni, a prema nepotpunim podacima radi se o 25 664 mrtva i 56 233 zarobljena vojnika. Najveći gubici i jedne i druge strane dogodili su se u Riječko-tršćanskoj operaciji.⁹⁵

⁹³ Buršić, H., *Od ropstva do slobode*, str. 364.

⁹⁴ Ibid., str. 366.

⁹⁵ Dukovski, D., *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća*, str. 115.

ZAKLJUČAK

Antifašizam je događaj u povijesti Istre koji je ostavio velik utjecaj na istarsko stanovništvo. Zbog fašističkog sustava i pravila koja nisu išla na ruku ni hrvatskom ni slovenskom stanovništvu, do prvih antifašističkih organizacija i otpora došlo je upravo na istarskom poluotoku. Fašizam, inače izrazito državno-centralističke tendencije, u Istri je poprimio oblike tvrdokorne kontrole uništenja svih ostataka samouprave. Nakon okupacije Istre i njene kasnije aneksije, u Istri su vlast postupno preuzeli Talijani, nakon čega se lako mogu uočiti negativni i nedemokratski elementi nasilja koji su smatrani sastavnim dijelom političkog života. Dok se u Istri pomoću vanpolitičkih i nasilnih mjera potiskivalo političko ophođenje među neistomišljenicima, fašizam je označavao početak kraja liberalne demokracije i parlamentizma te je doživio svoju punu afirmaciju.

Kroz dugogodišnju borbu s fašizmom u Istri dogodili su se i neki bitni događaji poput Labinske republike i Proštinske bune. Nakon Labinske republike ostao je neizbrisiv trag na Labinštini koji je imao veliki odjek. Žitelji tog kraja su, iako svjesni da su „nemoćni“, pružali otpor fašizmu. Nasuprot njima, dogodila se borba rudara. Za nešto što se u današnje vrijeme smatra normalnim i obveznim, poput poboljšanja radnih i životnih uvjeta, tad su se rudari morali sukobiti s fašistima. Uz želju za normalne uvjete rada, rudari su prikazali i samoinicijativu te su živjeli u uvjerenju da mogu sami odlučiti o vlastitoj sudbini, no to se ipak nije dogodilo.

Antifašizam u Istri je bio poveznica između hrvatskih, talijanskih i slovenskih komunista, kao i istarskih narodnjaka, svećenika te talijanskih građanskih grupacija. Iako su međusobno imali različita uvjerenja o nekim nacionalnim pitanjima i društvenom uređenju, jedna im je stvar ipak bila zajednička – stav o antifašizmu. Upravo je taj njihov zajednički stav i ujedinjenost bio ključan faktor za borbu protiv fašizma te za ujedinjenje Istre s Hrvatskom unutar Jugoslavije, koje je dovelo do konačnog nacionalnog oslobođenja od fašističkog terora.

Iako je ratovanje između Hrvatske i Italije davno prošlo, brojne su posljedice vidljive i danas. Razvio se kulturni, nacionalni i moralni identitet u ljudima, kao podsjetnik na sve što se dogodilo, a fašistička tortura na koju je i dandanas ostalo duboko sjećanje imala je veliki utjecaj na daljnji politički izbor istarskog stanovništva, koje je postalo punopravni stanovnik današnje Republike Hrvatske.

LITERATURA

Knjige:

- Bertoša, M., *Proština 1921.; antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre*, Glas Istre, Pula, 1972.,
- Brajković, V., Bratulić, V., *Labinska republika 1921. godine: zbornik radova*, Sjeverojadranski Institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Rijeka, 1972.
- Buršić, H., *Od ropstva do slobode: Istra 1918.–1945. – mali zapisi o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011.
- Darovec, D., *Pregled istarske povijesti*, C.A.S.H., Pula, 1997.
- Dukovski, D., *Fašizam u Istri 1918.-1943.*, C.A.S.H., Pula, 1998.
- Dukovski, D., *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918.-1947.)*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2010.
- Dukovski, D., *Rat i mir istarski – model povijesne prijelomnice 1943.-1955.*, C.A.S.H., Pula, 2001., str. 46 i 47
- Grah, I., *„Istarsko svećenstvo i nacionalna borba“, Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918.-1943.)*, Hrvatski institut za povijest i Društvo "Egzodus istarskih Hrvata", Zagreb, 2001.
- Ladavac, V., *„Uspomene na rad organizacije TIGR (Borba) 1929. godine“*, Katedra Čakavskog sabora za noviju povijest Istre, Pazin, 1971.,
- Mikolić, M., *Istra 1941. - 1947.: godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003.
- Radetić, E., *Istra pod Italijom 1918 - 1943*, Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila", Pazin, 1990.
- Sobolevski, M., *Savez komunista Jugoslavije 1919-1979: Istra – Hrvatsko primorje – Gorski kotar*, Centar za historiju radničkog pokreta, Rijeka, 1980.
- Udruga antifašističkih boraca i antifašista Grada Pule, *(Anti)fašizam u prošlosti i sadašnjosti*, Istarsko povijesno društvo, Pula, 2015.
- Zlatic, S., *„Odlomci iz sjećanja na tajne organizacije Borba i TIGR“*, Katedra Čakavskog sabora za noviju povijest Istre, Pazin, 1972.

Znanstveni članak:

- Šepić, D., *Talijanski iredentizam na Jadranu*, Konstante i transformacije, Zagreb, 1964.

SAŽETAK

Tema ovog završnog rada je Labinska republika i antifašizam u Istri. Cilj rada je istražiti vezu pojave fašizma s prvim antifašističkim pokretima u Istri., dok je svrha rada predstaviti i pojasniti specifični povijesni kontekst razvoja antifašizma u Istri s naglaskom na Proštinsku bunu i Labinsku republiku.

Početak 20. stoljeća fašizam je u Italiji naglo ojačao te je krenuo širiti neprijateljski odnos prema komunizmu i demokraciji, ali je podržavao ideje uzdizanja vođe, države, militarizma. Jača obilježja dobio je u Istri, gdje se najviše očitovale nasilje prema hrvatskim i slovenskim stanovnicima, uništavanje važnih mjesta okupljanja, što je uvelike pogoršalo dotadašnje odnose između nacionalnih manjina u Istri. Nakon dolaska na vlast, fašizam je uskratio građansku slobodu stanovnicima Istre, što je dovelo do masovnog iseljavanja iz Istre. U Istri se javljaju *narodnjaci*, sljedbenici narodnog preporoda, koji se već krajem 1920. godine brane od fašističkih napada.

Dva najvažnija događaja koji su bili odgovor na fašističke napade bili su Labinska republika te Proštinska buna. Nakon što je Mussolini uveo diktaturu, organizirale su se antifašističke organizacije od kojih se najviše ističu Borba i TIGR. Nakon što je Italija ušla u Drugi svjetski rat, muški dio istarskog stanovništva pristupio je talijanskoj vojsci, a taj je broj do 1943. godine došao na 25 000 muškaraca. 9. rujna 1943. godine došlo je do kapitulacije Italije, u Istri je došlo do općeg ustanka prilikom čega je oslobođen gotovo cijeli istarski poluotok.

U listopadu 1943. godine Njemačka je organizirala akciju *Wolkenbruch*, koja je u samo nekoliko dana ponovno zaposjela cijelo područje Istre. Prema naredbi vrhovnog zapovjednika Jugoslavenske armije Josipa Broza Tita osnovana je Četvrta armija, koja se u travnju 1945. godine iskrcala na područje Istre i oslobodila ju do početka svibnja iste godine.

KLJUČNE RIJEČI: Italija, fašizam, Istra, antifašizam

ABSTRACT

The topic of this final paper is the Labin Republic and anti-fascism in Istria. The aim of the paper is to investigate the connection between the emergence of fascism and the first anti-fascist movements in Istria, while the purpose of the paper is to present and explain the specific historical context of the development of anti-fascism in Istria with emphasis on the Proština Rebellion and the Labin Republic.

At the beginning of the 20th century, fascism suddenly strengthened in Italy and began to spread hostility towards communism and democracy, but it supported the ideas of the rise of the leader, the state, militarism. It gained stronger characteristics in Istria, where violence against Croats and Slovenes was most pronounced, the destruction of important gathering places, which greatly worsened the previous relations between national minorities in Istria. After coming to power, fascism denied civil freedom to the inhabitants of Istria, which led to mass emigration from Istria. "Populists" appeared in Istria, followers of the national revival, who were already defending themselves against fascist attacks at the end of 1920.

The two most important events that took place in response to the fascist attacks were the Labin Republic Proštinska Buna. After Mussolini introduced the dictatorship, anti-fascist organizations are organized, most notably Borba and TIGR. After Italy entered World War II, the male part of the Istrian population joined the Italian army, and by 1943 that number had reached 25,000 men.

On September 9, 1943, Italy capitulated, and a general uprising broke out in Istria, liberating almost the entire Istrian peninsula. In October 1943, Germany organized the "Wolkenbruch" operation, which in just a few days re-occupied the entire area of Istria. By order of the Supreme Commander of the Yugoslav Army, Josip Broz Tito, the Fourth Army was established, which landed in Istria in April 1945 and was liberated by the beginning of May of the same year.

KEYWORDS: Italy, fascism, Istria, anti-fascism